

آستان قدس رضوی و ساخت شهرک بینوایان برای سیل زدگان

کوچک‌زاده

شدت سیل مشهد و تخریب‌های ناشی از آن، آن قدر بالااست که چند ارگان درکنار هم پای کار می‌آیند و به بهبود شرایط می‌پردازند. چه در همان ساعات اولیه برای نجات جان مردم ووسایلشان از سیلاب وچه وامی‌که برای مردم به جای ار سال وسایل، در نظر گرفته می‌شود. اما از همه مهم‌تر ساخت شهری که به نام «کوی بینوایان» برای مردم نیازمندی است که خسارت فراوان دیده‌اند و خانه‌وزندگی‌شان را به‌طور کامل در سیل از دست داده‌اند.

● ساخت خانه در اراضی آستان قدس

در سندی متعلق به آستان قدس رضوی که عنوانش «کوی بینوایان» است، ساخت شهری که به‌همین نام برای افراد نیازمندی که خانه‌وزندگی‌شان را در سیل از دست داده‌اند، دیده می‌شود. در این سند عنوان شده که ساختمان‌هایی با بیش از صد متر فاصله با مسیل سیل، منهدم می‌آند. همچنین بیش از ۷۰۰ خانه خراب و بالغ بر چند میلیون ریال خسارت مالی به مردم وارد شده و بیش‌تر این خسارت‌ها هم به مردم فقیر وارد شده و مسکن و مأ‌وی آن‌ها از بین رفته است. در این سند همچنین نوشته شده است که جمعی از مقامات عالی‌رتبه کشور چند روز پس از حادثه، به مشهد می‌آیند و به بررسی اوضاع از نزدیک می‌پردازند و مبلغ متناهیی برای ساخت خانه برای بینوایان در اختیار می‌گذارند که در اراضی آستان قدس ساختمان بسازند. در هر صورت، پس از بررسی اراضی مجاور شهر مشهد، قطعه زمینی در امتداد خیابان سی متری، مقابل نخریسی در نظر گرفته می‌شود و در مدت کوتاهی، ۷۲ باب خانه و ۱۰ باب مغازه ساخته و آماده می‌شود. همچنین محلی برای ساختمان یک آب‌انبار بزرگ در نظر گرفته می‌شود و قسمتی برای حمام و زمین مخصوص کودکان. در سند همچنین قید شده است که این خانه‌ها به فقیرترین اشخاصی که از سیل خسارت دیده‌اند، واگذار می‌شود و برای هر خانواده یک اتاق در نظر گرفته شده است و آنان را ترغیب و تشویق به سکونت در آن محل کرده‌اند. درباره ویژگی‌های ظاهری این خانه‌ها در سند نوشته شده است: «امروز کوی بینوایان یک محله آبرومند است که با آنکه نهایت صرفه‌جویی در هزینه‌های آن شده، فوق العاده آبرومند است. اتاق‌ها تماماً از نور آفتاب بهره‌مند هستند و برای اینکه وضعیت خانه‌های مزبور از صورت موقوفه خارج نشود، اعیان آن به کسی واگذار نشده.». گویا حفظ و نگهداری خانه‌ها نیز به عهده آستان قدس بوده است. اداره شهربانی هم برای این محله پاس مخصوص قرار داده بود. همچنین از آنجایی که بیشتر اهالی این شهرک، کارگر و شرع‌راف بودند، آستان قدس ۴۰ دستگاه پارچه‌بافی دستی در محوطه مخصوص در اختیار کارگران و به‌ویژه زنان می‌گذارد.

● شهرک زاغه‌نشینان

آن‌طور که محمود ناظران پور در خاطرش هست، پیش از سیل، قرار بوده برای سامان دهی زاغه‌نشینان که در گودال خشت‌مال‌ها زندگی می‌کردند، شهری در مشهد ساخته شود. اومی‌گوید: ساخت این شهرک، از اولین کارهای مهندس دیشیدی بود. در گودال خشت‌مال‌ها، عده‌ای زاغه‌نشین وبی خانمان زندگی می‌کردند که بعد از سیل و با پرشدن گودال، همان خانه‌های خاکی‌شان را هم از دست می‌دهند. البته ساخت شهرک و پناه‌دادن به زاغه‌نشینان، قبل از سیل در دستور کار بوده است. در هر صورت این شهرک کنار قصاب‌خانه آن زمان که الان محل فرهنگ‌سرای غدیر است، ساخته می‌شود و خانه‌هایی ۳۰ و ۵۰ متری که هنوز بقایای آن‌ها وجود دارد، در اختیار این افراد قرار می‌گیرد.

● کمک ارتش به مردم

اما کمک دیگر از طرف ارتش به مردم است که در همان زمان، روزنامه خراسان در مقاله‌ای به شرح آن می‌پردازد: و به نوعی قدردانی می‌کند. این روزنامه می‌نویسد: «لشکر ۷ خراسان به کمک مردم به برقراری امنیت در زندان پرداخته است. دسته‌جات سربازها با کامیون وارد مشهد شدند و به کمک مردم شتافتند و اسباب و اثاثیه را از آب گرفتند و تیمسار سرتیپ معزی، فرمانده لشکر، و سرکار سرهنگ جهان بین، معاون شهربانی، با جمعی از افسران و مأموران خود پیاژه از نقاط آسیب‌دیده سرکشی کردند و امنیت را در آن شلوغی حفظ کردند.» همچنین در سندی، کمک به سیل‌زدگان مشهد به مبلغ صد هزار ریال که از طرف هیئت مرکزی حواله شده، عنوان شده است. در سند آمده است: «برای کمک به سیل‌زدگان مشهد، صد هزار ریال حواله شده، هیئت دولت در پیشگاه ملوک‌تانه تشکیل و مذاکرات در امور کشور به عمل آمد. قرار بوده از طرف هیئت مرکزی شیر و خورشید سرخ لوازم به مشهد ارسال شود. لکن از محل تلگرافی اطلاع دادند که ارسال وسایل لزومی ندارد، لذا مبلغ صد هزار ریال از طرف هیئت مرکزی برای کمک به آسیب‌دیدگان به هیئت شیر و خورشید سرخ مشهد حواله شده است.»

شهرک

۲۳ شنبه ۲۳ خرداد ۱۳۴۲ شماره ۳۴۷

۱۴

تاریخ و هویت

روایت سیل ویرانگر سال ۱۳۲۹ در مشهد از زبان یک شاهد عینی و اسناد نوشتاری

وقتی باران «شیشه»، شهر را می‌شکند!

روزنامه خراسان - ۱۸ اردیبهشت ۱۳۴۲ شمسی

شدند. [...] کلیه ابنیه و ساختمان‌های حدود سعدآباد، میدان سوم اسفند، خیابان فردوسی و قسمتی از خیابان تهران و پل فردوس و عیدگاه آسیب‌دیده و سیل خروشان اسباب و اثاثیه مردم را با خود برد. عده‌ای زن و مرد و بچه تلف شده‌اند و تعداد زیادی اغانم و احشام در خارج شهر نابود گردیده است. خسارت مالی بی‌شمار است و هنوز احتمال خرابی و خطر باقی است.»

اما محمود ناظران پور که در زمان سیل ۱۰ سال داشته و شاهد بالآمدن آن تارسیدن به ایوان خانه‌شان بوده است، می‌گوید: هوا صاف شد و آفتاب زد که سیل شروع شد، چون معمولاً سیل هم‌زمان با باران راه نمی‌افتد. از طرفی چهار پنج ساعت طول کشید تا سیل از مشهد خارج شود. توی مشهد سیل از بالا آمد و افتاد توی سیل گیر مشهد که کال قره‌خان بود و امتدادش به خیابان رازی می‌رسید. در واقع سیل از ملک‌آباد در غرب مشهد خودش را رسانده به پایین خیابان و شرق مشهد و البته زورش را کال طرق گرفت. این کال بزرگ بود و سه چهارم تر دیواره داشت. بعد از آن هم راهی بیابان شد و به سمت کشف‌رود رفت.»

روایت روزنامه خراسان و محمود ناظران پور از سیل ۱۳۲۹

سیل‌های ویرانگر از نگاه مردم کوچه و بازار

باران شیشه!

اما باران تند ۸ خرداد که شهر را در می‌نوردد و خرابی بسیاری به بار می‌آورد، در کلام و باور مشهدی‌ها، با دو اصطلاح خاص شناخته می‌شود. نخست آنکه نزدیک به یک «شیشه» (منظور روزهای ۲۶، ۲۷ و ۲۸ خرداد است) اتفاق افتاده است و دوم اینکه به آن «خرگز باران» می‌گویند. ناظران پور درباره اصطلاح «شیشه» این‌طور توضیح می‌دهد: بعد از عید در روزهای ۲۶، ۲۷ و ۲۸ تا ۳۰ هر ۱۰ روز یک بار، بارانی سیل‌آسامی بارید که به آن «شیشه» می‌گفتند. یعنی باران تند تا ۷۶ روز بعد از عید تا نیمه‌های خرداد ادامه می‌یافت و بعد به پایان می‌رسید. این باران‌ها اغلب با رعد و برق و به‌صورت موضعی بود و بسیار دانه‌درشت. یادم است مادرم آب‌باران را در «شیشه» هفتادوشم جمع می‌کرد و می‌گفت این آب نیسان است و شفا بخش.

اقدامات دولت وقت برای ساخت مسیل مشهد وام دولتی برای ساخت «کال اقبال»

مسیل، بینوایان نوانخانه را به کار می‌گیرد و عملیات اساسی حفر مسیل به طول ۱۶ کیلومتر طی مراسمی در ۸ آبان ۱۳۳۱ شروع می‌شود؛ یعنی دوسال بعد از آن سیل ویرانگر. آن زمان، عبدالوهاب اقبال، شهردار مشهد و انجمن شهر، تصمیم می‌گیرند بخش مهمی از هزینه حفر مسیل را از طریق وام تأمین کنند. دولت مصدق هم با پرداخت وامی به مبلغ ۱۱ میلیون و ۷۰۰ هزار ریال به شهرداری مشهد موافقت می‌کند، بدین‌گونه وقتی سیل در سال‌های ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷ و ۱۳۳۹ خورشیدی قسمت‌هایی از شهر را تهدید کرد، مسیل شهر که به نام شهردار به «کال اقبال» معروف شد، به یک معیار سنجش تبدیل و به‌عنوان اثر یک سرمایه‌گذاری کلان مشخص شد. به‌گفته محمود ناظران پور، این تاریخ‌دوست‌خوش حافظه، دور تا دور مشهد با ساخت کال اقبال از سیل‌های بعدی مصون ماند. اومی‌گوید: «با اینکه باز هم در مشهد «سیل‌نهنگ» آمد (در مشهد به چیزهای بزرگ نهنگ می‌گویند) اما دیگر مثل این سیل تکرار نشد. در واقع سیل شهر را دور می‌زده است. این خندق در سه ضلع مشهد کشیده می‌شود، از کوهسنگی تارسیدن به باغ ملک‌آباد و خیابان خیام.»

لیلا کوچک‌زاده

رگبارهای بهاری این روزها جاری‌شدن سیل در مشهد و اطراف آن که در فضای مجازی با قایق سواری در خیابان و در ست کردن آدم‌برفی با تگرگ‌های درشت و سفید، دست‌به‌دست می‌چرخد، سوای دلچسبی‌اش برای مزاج گرم و خشک خراسان که یک‌دهه دهانش خشک بوده و سال گذشته هم خشک‌ترین سال خود در نیم‌قرن گذشته را پشت سر گذاشت، عجیب است اما اسناد تاریخی می‌گویند همین دیار خشک، روزگاری در پی بارش باران‌های فراوان سیل‌های بسیاری را از سر گذرانده است. ۷۲ سال پیش در همین خردادماه، آن چنان سیل مهیبی اتفاق افتاد که تاریخ میان‌ه اسناد و روزنامه‌ها با عنوان مهیب‌ترین و ویرانگرترین ثبت شده است: ۸ خرداد ۱۳۲۹، سیلی از کوه‌های جنوبی که شهر در تیر سش‌شان است، شروع می‌شود و از ملک‌آباد در غرب به پایین خیابان و شرق مشهد می‌رسد و شهر را در هم می‌کوبد. روزنامه خراسان آن زمان می‌نویسد: «سیل مهیب قسمت وسیعی از شهر مشهد را ویران ساخت و هزاران نفر مصیبت‌زده و یلان و سرگردان باقی‌گذاشته است. تاکنون این چنین وحشت و اضطراب و قهر طبیعت در مشهد دیده نشده بود و....»

در گزارش پیش‌رو به تلفیق روایت روزنامه‌ها، اسناد و بخشی از کتاب تازه انتشار یافته «تاریخ اقتصادی مشهد» نوشته علی نجف‌زاده و جلیل قصابی گز کوه و گفت‌وگو با محمود ناظران پور، از شاهدان عینی سیل، پرداخته‌ایم و درباره وضعیت جغرافیایی مشهد و تأثیر آن بر شدت سیل، دلیل تخریب، مقصران و اقداماتی که برای بازسازی شهر انجام می‌شود، خواهید خواند.

مقصران سیل؛ عوامل طبیعی یا اشتباه محاسباتی؟سپیدارهای قطع شده ملک‌آباد در مسیر سیل

چندی پس از سیل، روزنامه خراسان در یک بررسی میدانی، به‌طور صریح، مقصر سیل مهارنشده روز ۸ خرداد ۱۳۲۹ را شهرداری معرفی می‌کند. آن‌زمان شهرداری مشهد به‌طور موقت، تکیل داشته‌که نامش «معزز عطاردی» بوده است. خراسان می‌نویسد: «شهرداری خندق و مسیل شهر را که تا تمام و محتاج گودبرداری و تعمیر بوده، درست نکرده و پیش‌بینی چنین‌روزی آنکرده بود. خندق قدیم را هم مسدود ساخته، و به‌ویژه اینکه از مدت‌ها قبل به شهرداری تذکر داده شده بود که باید مسیل جدید شهر که پر شده، تخلیه و روی آن سد ساخته شود.»

آن‌طور که روزنامه خراسان نوشته‌ود در صحبت‌های ناظران پور نیز پیداست، بیشترین خرابی مشهد پس از سیل در محله عیدگاه اتفاق می‌افتد. ناظران پور در این باره شرح می‌دهد: «تا آنجا که کال قره‌خان کشش داشت، سیل در آن جریان یافت اما آنچه سیل با خودش آورده بود، از سنگ‌های بزرگ و چوب، در نزدیک محله عیدگاه، جلو کال را گرفت و آب، پس‌زد توی محله افتاد. آنجا هم اغلب خانه‌ها گلی بود و آب افتادگی خراب شدند، نه شدت سیل. یادم است ارتش آمد کمک و جلو آب را باز کردند. بعدها هم خود اهالی که بیشترشان کاسب بودند، دوباره خانه‌هایشان را ساختند.»

روایت روزنامه خراسان هم در توصیف وضع سیل در این محله می‌نویسد: «تاکنون این چنین وحشت و اضطراب و قهر طبیعت در مشهد دیده نشده بود و به‌ویژه هنگام شب در محله عیدگاه و سایر محله‌های آسیب‌دیده غوغا برپا شده بود.

خانه‌های مردم پشت سر هم خراب می‌شد و از همه جاصدای شیون بلند بود، «ناظران پور به‌خوبی این موضوع را هم در خاطر دارد که آب توی حرم نمی‌افتد و از ویرانی مصون می‌ماند. تعریف می‌کند: شنیدم که چند تن از روحانیون دست‌به‌دعا برداشتند که آب توی حرم نیفتد، چون این موضوع سابقه داشته است. همین هم شد و سیل از صحن موزه جلوتر نرفت.»